

DUBRAVKA UGREŠIĆ, KNJIŽEVNICA

Spisateljice

trebaju iskoristiti slobodu
koju im daje vlastita

Piše: KRISTINA LJEVAK
Foto: JUDITH JOCKEL
JERRY BRAUN

“nevažnost”

“ČOVJEK MOŽE VOLJETI I GUŠČJU PAŠTETU ALI SE NE MORA ZBOG TOGA UPOZNATI S GUSKOM” REKLA JE DUBRAVKA UGREŠIĆ GOŠĆA FESTIVALA SVJETSKE KNJIŽEVNOSTI U ZAGREBU, OBJASNIVŠI POZICIJU KNJIŽEVNIKA/CA NA LITERARNIM OKUPLJANJIMA. NEDAVNO JE U IZDANJU ZAGREBAČKE FRAKTURE OBJAVLJEN NJEN NOVI ROMAN „LISICA“. U SVIJETU NAJPREVOĐENIJA I NAJNAGRAĐIVANIJA AUTORICA S PROSTORA BIVŠE JUGOSLAVIJE NA NAŠE NEOPIŠIVO ZADOVOLJSTVO GOVORILA JE ZA URBAN MAGAZIN. O EGZILU, PATRIJARHATU, KNJIŽEVNOSTI I POZICIJI KNJIŽEVNICA UNUTAR KANONA. ▶

Gostujući na Festivalu svjetske književnosti u Zagrebu govorili ste, između ostalog, o tome kako umjesto škola pisanja treba uvesti škole čitanja, te s razlogom kupovinu nove knjige Murakamija usporedili s kupovinom novog iPhonea 7. Usudiću se primijetiti da izostanak posvećenog čitanja nije vezan samo za takozvanu čitalačku publiku već i ljude koji pišu. Ponekad imam utisak da autori i autorice od obavezne lektire nisu dalje odmakli. U „Lisicama“, i ne samo u njima, bavite se temom odgovornosti i smisla pisanja. Kako objašnjavate toliku potrebu za pisanjem onih kojima ni čitanje nije išlo od ruke i zbog čega ljudi misle da su im životi toliko genijalni te ne odustaju od potrebe da nam opišu vlastite?

U pravu ste. Ne samo da čitaoci ne čitaju nego ni autori i autorice ne čitaju. Pa ipak tu postoji klasična rodna razlika. Naime, muškarci, pa tako i muški autori, ne čitaju spisateljice. Danas sam sklona da mislim da je sve to pitanje biologije, da se radi o vrsti disleksije. Neki autori osvijestili su taj fenomen i zato svi, kad zatreba, uvijek ističu samo jednu autoricu, kojoj ponekad i posvećuju napisano, a ponekad je i citiraju. Hanu Arendt po učestalosti spominjanja prati Margaret Jursenar, iako citatna privlačnost ove potonje statistički blijedi. Tu bi bio potreban psihoanalitičar koji će objasniti zašto većina muških autora izabire ta dva imena, odnosno jedno, kada treba odraditi odnos prema participaciji žena u književnosti, filozofiji, političkoj misli i sličnom.

I, na kraju, da odgovorim na vaše pitanje zašto tolika potreba za pisanjem. Mislim da se prije svega radi o tehnologiji. Prije, dok nije bilo fotoaparata, ljudi su se slikali svakih desetak godina, a ponekad čak ni to. Onda su došli fotoaparati, a onda, znamo, turizam, a onda milijuni fotografija. Ovo slikanje i uslikavanje završava u selfie-kulturi, koja ima svoje sve perverznije oblike, poput trenutno raširenog slikanja vlastite stražnjice na impozantnim turističkim spotovima. Slično se događa i s književnošću. S Internetom je sve postalo moguće, pisanje, samoizdavanje, vlastita prodaja, distribucija, novi žanrovi, blogiranje, vlogiranje, tvitanje, lajkanje, hejtanje. Tekst nije nužno ukoričen, on curi ekranima kompjutera, Kindla, iPhonea, iPada, u kraćim i dužim oblicima, ovako ili onako. Sve te aktivnosti podupire industrija, odnosno tržište, koje obećava da će od bilo koga napraviti zvijezdu. Postoje i servisi tzv. *personalnih historičara*, koji će starim ljudima za pristojnu sumu novaca napisati autobiografiju ili biografiju. Tehnologija je dala krila našim najskrivenijim strastima, a jedna od najdubljih strasti je narcizam. A nabujali narcizam vole svi režimski i tržišni manipulatori. Zamijenili ste koncept slobode narcizmom, poručili masama da su slobodne da rade što hoće, dali ste im u ruke tehnologiju, iscrpljene mase šalju svoje Instagrame, pišu, slikaju, prenemaju se, putuju, a vi ih sisate na slamčicu, što one i ne primjećuju jer ih konstantno uvjeravate da su veliki kao Tolstoj ili Dostojevski, dok ih pritom ne treba ni zamarati podacima tko su navedena dvojica bili. Na taj način, općom i tobože demokratskom bukom, usput stišavate glasove koji bi imali što reći, ali ih u općoj buci baš nitko ne čuje, i oni postaju samo šum.

OZBILJNI PISCI I SPISATELJICE DANAS NEMAJU PRIRODNE SAVEZNIKE

Govorili ste na festivalskom Razotkrivanju i o festivalizaciji književnosti, a mogli bismo govoriti i o festivalizaciji kulture općenito. Po Vašoj procjeni, šta se krije iza stimulisanja paradnog predstavljanja kulture, osim činjenice da tako, njegujući formu, pokušavamo sakriti izostanak suštine? Zbog čega je fondovima važnije da podrže „upoznavanje guske“ nego da ozbiljnije finansijski stimuliraju književne prevode, naprimjer?

Prosječna cijena knjige u Hrvatskoj je negdje 20 eura. Prosječna plaća je navodno 500 eura, iako je to malo vjerojatno ako stvarno zaposlenima pridružite vojsku nezaposlenih i vojsku penzionera. Dakle, ljudi ne mogu kupiti knjige, oni jedva da svojoj djeci priskrbljuju školske knjige. Ako uništite lance knjižara, ako zatvorite knjižnice, ako ne možete kupiti knjigu, ako je ne možete kupiti *online* jer nemate kompjutor, onda je jedino mjesto gdje se možete načas prisjetiti da ste jednom bili čitalac/čitateljica književni festival. Jer književni festivali su zasada(!) besplatni. Zašto ministarstva kulture, izdavači, europski fondovi i fondacije i drugi daju novac za festivale? Zato što zapravo daju malu potporu turizmu. To je sitna ekonomija, dođe pedesetak sudionika festivala, dođe lokalna publika, zavrti se neki sitan novac oko hotelskog smještaja, kavica i restorana, mediji, koji nemaju o čemu pisati, nekog slikaju, nekog intervjuiraju i tako stvore dojam da kulturni život cvjeta. A eksploatirani sudionici, pisci koji trče za barem jednim čitaocem ili jednom televizijskom kamerom, ako već ne mogu dobiti više, nahrane malo svoj ego, svi malo poboljšaju sliku o sebi. Eto, zato festivali. Ne morate ništa, dobijete već sažvakano hranu kao da ste beba, ne morate čitati, malo se provrtite uokolo, vidite nekog pisca na sceni, njegov izgled vam podigne vlastito samopouzdanje, organizatori isto nešto dobiju, neku lovu, neko samopouzdanje, a što se to stvarno dogodilo je jedno veliko ništa.

To veliko ništa nadalje prikriva tužnu činjenicu da su socijalističke kulturne institucije uništene, a to su bili i lokalne knjižnice i domovi kulture, fakulteti, izdavačke kuće, knjižare... Danas se i osnovne škole zatvaraju, ako nema profita, nema večernjih škola niti sustava obrazovanja odraslih, a uskoro će se obrazovanje naplaćivati, već sada se naplaćuje u privatnim školama, koje baš nitko ne kontrolira. Ulogu prosvjetitelja, umjesto škole, ponovno je preuzela crkva, najposjećeniji punktovi zapravo su filijala katoličke crkve, a to su pošte i poštanski uredi (gdje se prodaju crkvene knjige i skuplja novac za katoličke svece), to su kiosci, uglavnom na autobusnim kolodvorima, koji prodaju crkvene knjige i suvenire, to su bolnice, gdje na šalterima medicinsko osoblje izlaže sličice svetaca i zapošljava popove prema novom zakonu. A sve su to snažne poruke u slavu antiintelektualizma (jer svaka je religija apologija antiintelektualizma): ne trebaju nam ni liječnici, ni *CAT scanovi*, ni znanost, jer samo nas Bog može spasiti. Imate i direktne poruke, poput javnog spaljivanja novina Novosti u Hrvatskoj, javnih aktivnosti Željke Markić i njezine bratije, koji pokušavaju nametnuti kontrolu školskog programa u književnosti, poput prijedloga da novija povijest u hrvatskim srednjim školama bude u rukama branitelja, i tome slično. Književni festivali poručuju da sve to ne postoji, da je sve uredu, mi se, eto, bavimo knjigama, a drugo nas se ne tiče. ▶

Rekli ste da je demokratizacija umjetnosti užasno zabavna, ali je istovremeno i njezino ubistvo. Izgleda da u ovoj rafalnoj paljbi što ju je proizvela, kako biste Vi rekli, karaoke kultura još uvijek nije ispaljen posljednji hitac. Andrej Nikolaidis je u romanu „Mađarska rečenica“ ironično zagovarao „konceptualnu književnost“, koja bi trebala podrazumijevati da autor/ica ne piše već odmah pred publikom govori svoju knjigu. Možda ovo i ne bi bio najgori scenarij. Šta bi nam se, po Vašem mišljenju, još moglo desiti pa da nam bude i gore, ili smo se približili dnu?

Budimo iskreni i recimo da postoji i druga strana, a ta je teror knjigom. Većina ljudi ne pokazuje baš nikakvu sklonost prema čitanju tzv. ozbiljne književnosti. Za takve čitaocce radi golema i moćna industrija koja proizvodi milijune zabavnih knjiga u mnogim žanrovima za koje mi, klasično obrazovani čitaoci, i ne znamo. To su YA (Young Adult), ilustrirani romani, porno romani, hertz romani, naučnofantastični romani, uzbudljivi spekulativni romani i slično. Tržište koje sasvim prirodno želi isisati i posljednji novčić iz konzumenta stvara situaciju u kojoj pisci tzv. ozbiljne književnosti ne mogu opstati. Njihove knjige malo tko kupuje, a uloženo se mora vratiti. Tu se stvara jedna lažna situacija: izdavači optužuju pisce da nisu uspjeli prodati knjigu, pa da prema tome neće objaviti njihovu iduću knjigu, ili i jedni i drugi optužuju čitaocce da ne čitaju, ili pak tvrde, pritom i jedni i drugi, da samo ono što se dobro prodaje i vrijedi. Tu se, dakle, laže i maže naveliko, pa izdavači tvrde da se neki pisac prodao u stotinu tisuća primjeraka iako knjiga još nije ni izašla. Ponekad je prodajna strategija visoki avans, koji se javno otkriva, pa čitaoci polete kupiti knjigu da vide tko je to dobio tako visoki avans. Najčešća prodajna strategija su mladi, debitanti, koji obično *plešu samo jedno ljeto*, gdje se svim sredstvima pokušava dokazati da je to roman koji ne smijemo propustiti. U svakom slučaju, ozbiljni pisci i spisateljice danas nemaju prirodne saveznike koje su nekada imali: to više nisu ni izdavači, ni agenti, ni organizatori festivala, ni čitaoci, ni knjižničari. To su danas pojedinci, slučajni čitaoci, prevodioci, teoretičari i povjesničari književnosti, mala svita lojalnih saveznika, grupa u kojoj se svi bezinteresno podupiru: nitko u toj grupi od svojih strasti ne živi.

A što se budućnosti tiče, ne znam. Možda će se pojaviti nešto novo što će svakako biti uslovljeno tehnologijom. Takva revolucija dogodila se, naprimjer, s Netflixom. Televizija je gotova. Nitko više ne gleda televiziju, svi gledaju Netflix, koji trenutno zadovoljava potrebe konzumenata za dugom, napetom i inteligentnom pričom u nastavcima...

Jednom prilikom ste rekli da se vaši čitalački prioriteti danas nužno ne poklapaju s kanonskim vrijednostima. Šta sada volite čitati i koliko stizete pratiti književnost koja nastaje u takozvanoj regiji, odnosno jeziku kojem smo dali četiri imena, a koji i dalje svi razumijemo?

Ne stizem čitati knjige iz tzv. regije. Razvikane knjige u svjetskoj književnosti još uvijek kupujem, tim više što su i aerodromske knjižare postale bolje, tako da imam uvid, istina taj uvid je površan. Najradije čitam knjige o temama koje posvuda zvone, to su u ovom času teme poput populizma, postistine i slično, knjige, dakle, koje spadaju u široko shvaćeno kulturološko područje. A što se same književnosti tiče, uvijek ostaje klasika.

ŽENE U KULTURI MORALE BI OSVIJESTITI SVOJE SLABOSTI

Niz je odličnih mladih književnica koje danas pišu u Hrvatskoj i teško da im iko može parirati iz drugih jugoslavenskih republika. Kao odgovor na pitanje zašto je to tako kad dijelimo slično iskustvo meni se nameće postojanje uzora kakav ste Vi i još nekoliko književnica Vaše generacije. Znam da nije zahvalno na taj način govoriti o sebi, ali pomislite li nekada da je to dio „kompenzacije“ za cijenu koju ste platili zbog vlastitog beskompromisnog djelovanja? Da ste pisanjem i govorenjem prokrčili put onima koje dolaze?

Ne znam, mislim da su stvari puno kompleksnije nego što se to čini. Književnice su među sobom različite, kao što su i književnici među sobom različiti, oni se dijele prema moralnim, estetskim i političkim opredjeljenjima. Moja rodna pozicija neće me natjerati da se solidariziram s nekom hrvatskom ili srpskom ženskom postfašističkom književnom zvijezdom. Žene u kulturi morale bi osvijestiti svoje slabosti, a to je vječno rivalstvo, i osnažiti solidarnost što se tiče njihove klasne pozicije. Sve žene su bez obzira na opredjeljenja u kulturi podređena i zapostavljena klasa. Njihova se situacija s brojnošću njihove participacije u kulturi nije nimalo promijenila, i toga bi žene trebale biti svjesne. Muškarci drže važne pozicije u inače nevažnoj hrvatskoj kulturi (filmu, književnosti, vizualnim umjetnostima i slično). Žene propuštaju šansu da vide koliko su izmanipulirane, a pritom manipuliraju druge žene. Evo vam primjera. Marija Jurić Zagorka je spisateljica koja po svojim političkim i rodnim stavovima spada u devetnaesto stoljeće,

Tehnologija je dala krila našim najskrivenijim strastima, a jedna od najdubljih strasti je narcizam.

a isto tako i po svojim romanima. Međutim, hrvatske feministkinje i književne povjesničarke uložile su gotovo dva desetljeća teškoga rada na kanonizaciju Zagorke, stvorivši oko nje lažni *image*, u koji spada njezin tobožnji feminizam i njezina tobožnja književna vrijednost i njezina tobožnja *avangardnost*. Zeleno svjetlo za kanonizaciju zapravo je dao Zagorkin hrvatski patriotizam. Hrvatska žena i može biti kanonizirana samo kao rodoljupka i spisateljica petparačkih romana, da bi se muškarci bolje osjećali. A naše feministice zaboravile su nam reći samo jedan detalj: da Zagorka piše svoje historijske romane i rodoljubne članke u vrijeme kada se razbuktavao europski modernizam, kada je sufražetski pokret postigao mnoge stvari, između ostaloga izjednačavanje britanskih muškaraca i žena pred zakonom, da Zagorka piše u vrijeme kada je pisala Virginia Woolf, kada su slikale europske avangardne slikarice, kada su se revolucionarizirali rodni odnosi. I na kraju priče, Zagorku će, tako lijepo opremljenu i upakiranu, nadalje komercijalno eksploatirati muškarci, a ne žene.

Emigrantsko iskustvo uči vas skromnosti. To sam naučila od Josefa Brodskoga, koji je, pišući o svome egzilu, definirao egzil kao stanje, prije svega stanje skromnosti.

„Forsiranje romana rijeke“ čitala sam kad sam bila jako mlada, možda bi ispravnije bilo reći mala. I bila sam fascinirana činjenicom da je moguće pisati vrhunsku književnost a da to bude zabavno. Do tada su u mom iskustvu ozbiljne knjige malo i dosade vukle sa sobom. Zanimljivo mi je bilo što sam jednaku radost osjećala kad sam, „odraslija“, čitala „Babu Jagu“. Znam da ne postoje univerzalni recepti, niti se talenat može objasniti, ali kada biste mogli vlastito djelo posmatrati kao tuđe, kako biste objasnili razloge zbog kojih pišete potpuno van književne tradicije prostora s kojeg potičete? ▶

Zato što bi spisateljice – koje ionako ne mogu računati na kanonizaciju unutar svojih tobože nacionalnih književnosti, jer dobro znaju da tu kanonizaciju teško da će ikada postići – trebale iskoristiti slobodu koju im daju vlastita *nevažnost* i kulturna *izoliranost* za mnoge stvari, između ostaloga da slobodno biraju za koje će se književne tradicije vezati ili ne vezati.

KNJIŽEVNOST, NAJPATRIJARHALNIJA ZONA LJUDSKOG KREATIVNOG DJELOVANJA

Kada se spominju Vaše nagrade i prevodi, onda hrvatski mediji zažmire na jedno oko i s ponosom napišu da ste najnagrađivanija i najprevođenija hrvatska književnica u svijetu.

Meni je uz ove prestižne iz svijeta zanimljiva i Ninova, jer ste prva žena koja ju je dobita.

Vi ste je dobili 34 godine nakon što se počela dodjeljivati. Prošlogodišnja dobitnica tek je peta žena koja je dobila ovu nagradu. „Zlonamjernici“ bi rekli da nije ni s Nobelom bolja situacija. Kako Vi objašnjavate činjenicu da među onima koji odlučuju ne postoji ni potreba za kozmetičkim korekcijama odnosa prema književnicama i zbog čega je oko književnosti, kada govorimo o umjetnosti, jedan od najtvrdih bedema patrijarhata?

Da, budimo iskreni i recimo da je književnost jedna od najrigidnijih i najpatrijarhalnijih zona ljudskog kreativnog djelovanja. Zašto? Zato što se negdje duboko u svijesti ukotvila formula da je jezik samo srce nekog etnosa (otuda i ovaj cirkus s hrvatskim, srpskim, bosanskim i crnogorskim jezikom). Nadalje, ako itko ima pravo da govori, onda je to muškarac. Muškarac je bard, mislilac, političar, pjesnik, otac nekog naroda, književnik, novinar, diplomat, vođa. Da nije tako, ne bi se mnogi trgovali, institucije, mostovi, kao i novi zagrebački aerodrom zvali imenom Franje Tuđmana, koji će u kolektivnoj svijesti hrvatskog naroda ostati upamćen kao otac hrvatske nacije, koji je izjavio da je sretan što se oženio Hrvaticom, a ne Srpkinjom ili Židovkom; kao što je, prema mišljenju većine Hrvata, najveći mučenik, najveći *hrvatski um* i najpoznatija *moralna horizontala* hrvatskog naroda na pitanje novinarke kakve žene voli izjavio: „Čiste!“ Ime tog hrvatskog intelektualca, književnika, pjesnika i političkog mislioca je Vlado Gotovac, a kao voditeljica instituta koji se bavi njegovom ostavštinom jedno je vrijeme radila poznata samodeklarirana hrvatska feministkinja. Sve u svemu, evo još jednom odgovora na vaše pitanje o slobodi izbora književne tradicije. Zašto bih birala hrvatsku intelektualnu tradiciju, u kojoj su kanonske figure mislioci koje sam upravo spomenula? Onda ću radije birati pojedine književne tekstove ili, ako već moram izabrati književnu domovinu, onda neka to bude Irska: tamo se mostovi imenuju prema Jamesu Joyceu i Samuelu Beckettu.

EMIGRANTSKO ISKUSTVO UČI VAS SKROMNOSTI

Tokom posljednjeg boravka u domovini dočekala Vas je relativizacija historijskih činjenica, mijenjanje naziva trgova i ulica, a slična ili gora je i atmosfera u ostatku nekadašnje zajedničke države. Kada ste prije 24 godine odlazili zbog onih koji očigledno nikada nisu otišli, koje su samo zamijenili isti iz nove generacije, jeste li imali iluziju da će nekada na ovom prostoru biti bolje?

Cijela ta *jugoslavenska priča* nema veze s ideologijom, revizijom, s poviješću, ispravljanjem povijesnih nepravdi nego s brutalnom i direktnom pljačkom, a sve tobože u ime borbe protiv diktatorskog komunističkog režima, borbe za demokraciju, nezavisnost, domovinu, ma što ona značila. Na svim tim prostorima bit će bolje kada se više ne bude imalo što pljačkati, kada sva opljačkana lova bude negdje na sigurnome. Sve do 1991. godine Hrvati su bili uvjereni da ih pljačkaju Srbi. Hrvate već četvrt stoljeća pljačkaju Hrvati. To samo znači da sva lova još nije izvučena iz džepova, da sav kisik još nije izvučen iz pluća i da krvi u venama još uvijek ima, a sve na veselje žrtve i krvnika: Hrvata i Hrvata.

Uprkos činjenici da iz Hrvatske niste otišli zbog društvenog blagostanja i vlastite želje, koliko je ipak iskustvo izmještenosti bilo važno? Možda iz nemoći potcjenjujemo komfor, ali opet mi se čini da neizvjesnost može biti poticajna za stvaranje. Kako biste Vi definisali vlastito emigrantsko iskustvo i koliko se ono odrazilo na Vaše stvaralaštvo?

Emigrantsko iskustvo uči vas skromnosti. To sam naučila od Josefa Brodskog, koji je, pišući o svome egzilu, definirao egzil kao *stanje*, prije svega stanje skromnosti. ■

Žene propuštaju šansu da vide koliko su izmanipulirane, a pritom manipuliraju druge žene. Evo vam primjera. Marija Jurić Zagorka je spisateljica koja po svojim političkim i rodnim stavovima spada u devetnaesto stoljeće, a isto tako i po svojim romanima. Međutim, hrvatske feministkinje i književne povjesničarke uložile su gotovo dva desetljeća teškoga rada na kanonizaciju Zagorka, stvorivši oko nje lažni image, u koji spada njezin tobožnji feminizam i njezina tobožnja književna vrijednost i njezina tobožnja avangardnost. Zeleno svjetlo za kanonizaciju zapravo je dao Zagorkin hrvatski patriotizam.